

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING KRIMINOLOGIK TAVSIFI

Sadullayeva Farida Farxod qizi

Termiz Davlat Universiteti

Yuridik Fakulteti 3- kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola voyaga yetmagan shaxslar tomonidan jinoyat sodir etish sabablari, sharoitlari va ularning oldini olish bo'yicha qanday ishlar amalga oshirilishi kerakligi to'g'risida ma'lumotlar bilan yoritilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatlarning oldini olish, tarbiyasi og'ir o'smir, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini profilaktika qilish.

CRIMINOLOGICAL DESCRIPTION OF JUVENILE DELINQUENCY

Annotation: this article is covered by information about the causes, circumstances of the commission of a crime by underage persons and what work should be carried out on their prevention.

Keywords: crime prevention, adolescent with severe upbringing, prevention of juvenile delinquency.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация: данная статья освещена информацией о причинах, условиях совершения несовершеннолетними преступлений и о том, какие действия необходимо предпринять для их предупреждения.

Ключевые слова: профилактика преступности, подростковый возраст с тяжелым воспитанием, профилактика несовершеннолетней преступности.

Hozirgi vaqtda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi haqida salmoqli statistik material to'plangan, uni tahlil qilish metodikasi ishlab chiqilgan. Bularning barchasi voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining holatini, uning miqdor va sifat (tarkibiy va boshqa) o'zgarishlarini ancha aniq baholash imkonini beradi.

O'zbekistonda jinoyat statistikasi 1990 - yilgacha jinoyat sodir etgani aniqlangan shaxslar soniga ko'ra voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi har besh yilda o'rta hisobda 4-8% ga izchil o'sib borganini qayd etib kelgan. 1991 - yildan bu tendentsiya sezilarli darajada o'zgardi. 1995-1996 yillarda ro'yxatga olingan jinoyat sodir o'smirlar sonining o'sishi 8% ni tashkil etdi. Taqqoslash uchun: bu ko'rsatkich Rossiya Federatsiyasida 20%, Ukrainada – 16,8%, Ozarbayjonda – 18,1%, Qozog'istonda – 14,9%, Turkmanistonda – 9%, Belorussiyada – 9,8% ni tashkil etgan.

1998 - yilda 50 mingdan ortiq jinoyatchi, shu jumladan ikki mingdan ortiq voyaga yetmaganlar hukm qilingan bo'lib, bu jazoga tortilgan jinoyatchilar umumiy sonining 4% ga yaqinini tashkil etadi. 1996 - yilda bu ko'rsatkichlar tegishli ravishda 51602 jinoyatchi, 2023 o'smir va 3,9% ni tashkil etgan, 50 dan ortiq o'smir Oliy sud tomonidan jazoga hukm qilingan edi.

Mahkumlar tarkibini ko'zdan kechiradigan bo'lsak, 1998 - yilda jinoyat sodir etgan 2000 dan ko'proq jinoyatchi orasida 37 kishi hayotga qarshi jinoyatlar uchun (JKning 97-103-moddalari bo'yicha) hukm qilingan (1996 yilda – 10 kishi). Sog'liqqa qarshi jinoyat sodir etganlar (JKning 104-111-moddalari) 50 dan ortiq kishini tashkil etgan. Talonchilik uchun 150 dan ortiq kishi, bosqinchilik uchun – 40 dan ortiq kishi hukm qilingan. 160 dan ortiq kishiga (bu jami voyaga yetmagan mahkumlarning 8% ni tashkil etadi) shartli jazo tayinlangan.

Voyaga yetmagan jinoyatchilarning yarmidan ko'prog'iga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo belgilangan.

Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi ayollar jinoyatchiligiga oid ma'lumotlar ham diqqatga sazovor. 2142 o'smirdan 113 kishi (5,35%) ayol jinsiga mansub bo'lgan.

Voyaga yetmaganlar jinoiy faolligining eng katta darajasi so'nggi yillarda Toshkent shahri, Navoiy, Toshkent, Sirdaryo, Namangan, Farg'ona, Qashqadaryo, Andijon va Xorazm viloyatlarida, eng past ko'rsatkichlar – Jizzax, Surxondaryo, Samarqand, Buxoro viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasida kuzatilmoqda.

Jinoyatchilik darajasidagi hududiy farqlarni tahlil qilishda doim yirik sanoat markazlarida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining eng yuqori ko'rsatkichlari qayd etiladi. Qishloq hududlarida tadqiqotchilar ko'proq uning miqdor va sifat xususiyatlari o'xshashligini qayd etadilar.

Kriminologiyada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini tarkibiy tahlil qilish ayniqsa keng tarqalgan. U qasddan odam o'ldirish, qasddan badanga og'ir shikast yetkazish, nomusga tegish, bosqinchilik, talonchilik, o'g'rilik, bezorilik kabi jinoyatlar bo'yicha o'tkaziladi.

O'qotar qurolni egallash va qo'llash, militsiya xodimlariga qarshilik ko'rsatish hamda ularning qonuniy talablariga bo'ysunmaslik hollari ko'payib borayotir.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida ilgari asosan kattalarga xos bo'lgan jinoyatlar, chunonchi: qurol va giyohvandlik vositalari bilan savdo qilish; fohishaxona saqlash yoki qo'shmachilik qilish, bosqinchilik, firibgarlik, o'g'rilik, mol bilan savdo qilish tobora keng tarqalmoqda.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi doimo asosan gruppaviy xususiyatga ega bo'lgan. Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan gruppaviy jinoyatlar ulushi kattalar jinoyatchiligining shunday ko'rsatkichidan taxminan 1,5-5 baravar ortiq va voyaga yetmaganlarning umumiy jinoyatchiligi tarkibida 20-80% ni tashkil etadi.

Uyushgan guruhlar ishsiz, kam ta'minlangan oiladan chiqqan, mayda tijorat bilan shug'ullanuvchi, shuningdek ozodlikdan mahrum qilish joylaridan qaytgan va hayotda o'z o'rnini topa olmagan o'smirlarni jalb qilmoqda. Uyushgan jinoyatchilik

sardorlari o'smirlarni o'z ta'sir doirasiga kiritib, ularning professional jinoiy shakllanishi va o'sishini naozrat qilmoqdalar.

Turli ma'lumotlarga ko'ra voyaga yetmagan jinoyatchilar orasida maktab o'quvchilari- 38.3% ni, ishlaydiganlar- 11.4% ni, doimiy daromad manbaiga ega bo'lmaganlar esa 30% ni tashkil etadi.

Ayrimlar voyaga etmaganlar jinoyatchiligining sabablari qatoriga quyidagilarni kiritadi: o'smirning kayfiyati va ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi hayotdagi muvaffaqiyatsizliklar; ma'naviy va axloqiy mo'ljallarning beqarorligi; shaxslar jinoiy guruhi bilan yaqin aloqada bo'lish yoki muayyan sharoitda ular o'smirlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi; ruhiyatining ayrim xususiyatlari; oila yoki jamoadagi noqulay shart-sharoitlar.

S.S.Ostroumov va N.F.Kuznesova fikriga ko'ra, oiladagi tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar huquqbuzarliklar sodir etishning sabablari emas, balki omillaridir. I.I.Karpes nazoratsizlikka ichkilikbozlik bilan bir qatorda jinoyatga shart-sharoit yaratuvchi omil sifatida qaraydi.

Shaxsning alohida ijtimoiy tipini ajratish uchun asos bo'ladigan shaxsiy xususiyatlar mavjudligi to'g'risidagi masala qizg'in bahslarga sabab bo'lib kelmoqda. Ayrim mualliflar fikriga ko'ra, jinoyatchi shaxs sifatida boshqa odamlardan ajralib turadi, ayrim mualliflar esa, asosan jinoyat sodir etish paytida shaxsning shart-sharoit bilan o'zaro ta'siriga ishora qiladi.

Kriminologiyada jinoyatlarning oldini olish deganda jinoyat va boshqa huquqbuzarliklar sodir etilishiga imkoniyat yaratuvchi sabablar va omillarni bartaraf etish yoki ularni neytrallashtirishga qaratilgan davlat va jamiyat chora-tadbirlari majmuini tushunish odat tusini olgan.

Ko'pgina kriminologlar jinoyat va boshqa huquqbuzarliklarning umumiy va maxsus profilaktikasini farqlaydilar, shuningdek kriminologik profilaktikaning turli vazifalari va darajalarini qayd etadilar.

O'tkazilgan tadqiqotlar aksariyat voyaga etmagan jinoyatchilar shaxsining shakllanishi yo'lidagi birinchi bosqich shaxs tarbiyasining og'irligi hisoblanishini ko'rsatadi. Kriminologik jihatdan bu tushuncha g'ayriijtimoiy shaxsning axloqsiz shaxs hamda qisman huquqbuzar shaxsi kabi tiplariga mos keladi.

Tarbiyasi og'ir o'smir – bu axloqan tuzatish va qayta tarbiyalashga muhtoj bo'lgan voyaga etmagan shaxs. Uni axloqan tuzatish va tarbiyalash mazkur shaxs jinoyatchiga aylanishining oldini olish, shuningdek uning jamiyat bilan normal aloqalarini tiklash, unda faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish maqsadida amalga oshiriladi.

Har bir voyaga etmagan tarbiyasi og'ir shaxsning xulq-atvori o'ziga xosdir, u o'smir shaxsi shakllanishining ob'ektiv va sub'ektiv omillari bilan belgilanadi. Bu tarbiya va profilaktika ishlarida individual yondashuv etakchilik qilishi lozimligini anglatadi.

Afsuski, amalda tarbiyasi og'ir o'smirlarga nisbatan asosan og'zaki ta'sir ko'rsatish vositalari (tanbeh, hayfsan va sh.k.) qo'llaniladi.

Tarbiyasi og'ir o'smirlarga juda to'g'ri, xayrixoh munosabatda bo'lish, uning potensial imkoniyatlariga ishonch bildirish muhimdir.

Maktab bolalar va o'smirlar hayoti va xulq-atvori uchun mas'ul pedagogik markazga aylanishi lozim.

Agar jinoyatlarni profilaktika qilishning ixtisoslashmagan sub'ektlari zararli ta'sir manbalarini bartaraf etishga qaratilgan tarbiya va profilaktika choralarini o'z vaqtida ko'rmasalar, tarbiyasi og'ir o'smir pedagogik va ijtimoiy beqarorlikning navbatdagi bosqichiga o'tishiga sababchi bo'ladilar. Bu bosqich o'smirning oiladagi, maktabdagi, ishdagi munosabatlari yanada yomonlashuvi, u ijtimoiy jihatdan ijobiy muhitdan uzoqlashishi bilan tavsiflanadi.

Oiladagi nazoratsizlik, o'quv yoki mehnat jamoasi ta'siridan chetda qolish o'smirda mas'uliyatsizlik va boshboshdoqlik tuyg'usini mustahkamlaydi.

Dastlabki huquqbuzarliklarning jazosizligi qonun talablariga bepisandlik, atrofdagilar fikri bilan hisoblashmaslik odatini rivojlantiradi.

Agar jinoiy xulq-atvor genezisining birinchi bosqichida jinoyatlarni profilaktika qilishining ixtisoslashgan sub'ektlari (voyaga etmaganlar bilan ishlovchi komissiyalar va inspeksiya, maxsus maktablar va h.k.) tegishli choralarni ko'rmasalar, bu o'smirning g'ayriijtimoiy moyilliklarini yanada chuqurlashtiradi.

Voyaga etmaganlar jinoiy xulq-atvorining etnologiyasini o'rganish hozirgi sharoitda voyaga etmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashda jinoyatlar profilaktikasi asosiy o'rinni egallashi lozimligini ko'rsatadi.

Voyaga etmaganlar jinoyatchiligini profilaktika qilish – bu xulq-atvori axloqiy va huquqiy normalar chegarasidan chetga chiqayotgan, lekin hali jinoiy tus olmagan voyaga etmaganlar shaxsini axloqan tuzatish va qayta tarbiyalash borasidagi maxsus faoliyat. Bu erda g'ayriijtimoiy xulq-atvorning uch turi (axloqqa zid, g'ayrihuquqiy va jinoiy xulq-atvor)dan dastlabki ikkitasi profilaktika ob'ekti sifatida amal qiladi. Shunday qilib, profilaktika o'z mazmuniga ko'ra barcha voyaga etmaganlarga qaratilgan umumiy tarbiyaviy choralar bilan jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan jinoyat-huquqiy choralar o'rtasida oraliq bo'g'in hisoblanadi.

Voyaga etmaganlar jinoyatchiligining oldini olish bilan bog'liq barcha choralar uning bosh vazifasini amalga oshirish – boshlangan shaxs buzilishini to'xtatishga, uning ayrim salbiy xususiyatlariga barham berishga, shuningdek mikromuhit kriminogen omillarining ta'siriga chek qo'yishga qaratilishi lozim. Profilaktika chora-tadbirlari tarbiyasi og'ir o'smirlar g'ayriijtimoiy xulq-atvorning yanada xavfliroq shakllariga o'tishini to'xtatishlari, ular kelajakda to'g'ri yo'lga kirib, faol hayotiy pozitsiyani egallashlarini ta'minlashi lozim.

Xulosa qiladigan bo'lsak jiddiy kamchilik shundan iboratki, voyaga etmaganlar huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jamoat tashkilotlarining profilaktik ta'siri doirasiga asosan huquqbuzarliklar sodir etganlaridan keyin tushadilar.

O'smirlarning g'ayriijtimoiy moyilliklarini dastlabki bosqichda profilaktika qilish choralari qo'llashga nisbatan yuzaki yondashish hollari mavjudligini ham qayd etib o'tish lozim. Masalan, voyaga etmaganlar bilan ishlash inspeksiyalari va komissiyalar asosan tarbiyasi og'ir o'smirlarning o'ziga ta'sir o'tkazadi. Ularning beqaror ota-onalariga nisbatan esa, nari borsa ma'muriy choralar ko'rish bilan kifoyalanadi. Vaholanki, bu choralar o'z holicha o'smirning mikromuhitini sog'lomlashtira olmaydi. Ko'pincha bu o'smir bilan o'tkazilgan tarbiya ishlarining barcha natijalarini chippakka chiqaradi.

Bu sohada qonuniylikka rioya etilishi ustidan prokuror nazorati choralari ham muhim ahamiyatga ega. Nazoratni tashkil etishga nisbatan yuzaki yondashuv shunga olib kelmoqdaki, ayrim qarorlar bajarilmayapti yoki o'z vaqtida va to'liq bajarilmayapti. O'zbekiston Respublikasining Prokuratura to'g'risidagi qonuni prokuratura organlari zimmasiga huquqni muhofaza qilish organlarining jinoyatchilikka va boshqa huquqbuzarliklarga, shu jumladan voyaga etmaganlar jinoyatchiligi va huquqbuzarligiga qarshi kurash faoliyatini muvofiqlashtirish vazifasini yuklaydi. Bu profilaktika ishining barcha ishtirokchilari kuch-g'ayratini birlashtirishni nazarda tutadi va ayni vaqtda prokurorlarning nazorat funksiyalarini bajarish majburiyatini soqit etadi. Prokuraturaning vazifasi – jinoyatlarning oldini olish, voyaga etmaganlarni tarbiyalash uchun mas'ul xodimlar o'zlariga yuklangan qonuniy vakolatlarni qanday amalga oshirayotgani ustidan nazoratni kuchaytirish.

Voyaga etmaganlar bilan ishlovchi komissiyalar shug'ullanadigan muhim masala – voyaga etmaganlarni ishga joylashtirish masalasi ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

Profilaktika faoliyatini yanada takomillashtirish – huquqiy jamiyat rivojlanayotgan sharoitda voyaga etmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashning samaradorligini oshirishning muhim vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kriminologiya / I.Ismailov, Q.R.Abdurasulova, I.Yu.Fazilov – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015-yil.
2. Kriminologiya darslik / Abdurasulova – T.: 2018-yil.
3. Абызов Р.Л. Прогнозирование преступного поведения и методические основѣ индивидуальной профилактики преступлений: Автореф.дис.. канд. юрка. наук. М., 1980. С. 9.